

www.e-rara.ch

Q. Septimii Florentis Tertulliani Carthaginensis presbyteri, Opera quae hactenus reperiri potuerunt omnia

**Tertullianus, Quintus Septimius Florens
Parisiis, 1608**

Stiftung der Werke von C.G.Jung, Zürich

Shelf Mark: Online

Persistent Link: <https://doi.org/10.3931/e-rara-11127>

Q. Septimii Florentis Tertulliani ad uxorem de matrimonio cum gentilibus, liber secundus.

www.e-rara.ch

Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

Maximè, quum Gentili iuncta femina Domino pro disciplina satisfacere non possit, si statio facienda sit, si ieiunia obseruanda, si procedendum erit. Quis enim coniugem suam nocturnis conuocationibus aut solemnibus Paschæ abnoctantem sustinebit? quis ad conuiuium Domini, cum quod infamant, sine suspitione dimittet?

Et ut aliqui nostra sustineant, hoc esse delictum, quod Gentiles nostra nouerunt? Quomodo enim latebis (inquit) cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum etiam per noctem oratum consurgis? Nec sciet maritus, quid secretò ante omnem cibum gustes? & si sciat, panem non illum credit esse qui dicitur.

Deinde, quum moretur Dei ancilla cum Laribus alienis, de cuius manu desiderabit, de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, aut illa quid marito suo cantabit? quæ Christi innuocatio? quæ fomenta fidei de scripturarum interlectione? ubi diuina benedictio?

Aliam verò esse rationem, si hæc eis quoque euenire possint, quæ in matrimonio Gentilis fidem adeptæ sunt: quia facilius tales lucrifunt, eo quod ratum sit apud Deum matrimonium.

Quid? quod etiam Iure serui foras nubere interdiciantur, & censeantur seruituti vindicandæ, quæ cum alienis seruis post dominorum denuntiationem in consuetudine perseverauerunt.

Felix e contrario esse matrimoniū, quod Ecclesia conciliat, confirmat oblatio, duorum fidelium; qui simul orant, simul ieiunia transigunt; ubi sacrificia sine scrupulo, non furtiua signatio, non muta benedictio.

Ceterum, præterquam quod præcedentis libri nominatim hæc fiat mentio, & non semel imitetur Aurelium, verbis penè iisdem B. Hieronymus locis infra citatis, etiam hunc viderunt MS. iam olim Trithemius & Politianus. Editus verò fuit primum cum Scholijs, deinde & Adnotationibus à Rheno; at nunc & denuò castigatus ad tria MS. Vaticana exemplaria, & Adnotationibus auctus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI AD VXOREM: DE MATRIMONIO

CVM GENTILIBVS, LIBER SECVNDVS.

CAP. I.

I. Cor. 7.

PROXIME tibi, dilectissima in Domino conserua, quid? femina sanctæ, matrimonio quacunque sorte adempto, sectandum sit, ut potui, profectus sum. Nunc ad secunda consilia conuertamur, respectu humanæ infirmitatis, quarundam exemplis admonentibus, quæ diuortio, vel mariti excessu, oblata continentia occasione, non modò abiecerunt opportunitatem tanti boni, sed ne in nubendo quidem rursus disciplina meminiisse voluerunt, ut in Domino potissimum nuberent. Itaque mihi confusus est animus, ne qui te nuper ad vniueritatem & viduitatis perseverantiam hortatus sum, nunc mentione nuptiarum, proclium tibi labendi ab altioribus faciam. Quod si integrè sapias, certè scis id seruandum tibi esse, quod sit vtilius. Quod verò difficile est, & non sine necessitatibus & hoc maximum propositum vitæ supremi præsidij, nec mihi de isto quoque referendi ad te causæ fuissent, nisi grauiorem meam sollicitudinem comprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis, quæ viduitatem ministrat, tanto si non sustineatur, ignoscibilis videri potest. Difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in Domino perpetrabile est, uti nostræ potestatis, tanto culpabilius est non obseruare quod possis. Eò accedit, quod Apostolus de viduis quidem & innuptis, ut ita permancant suadet, cum dicit: Cupio autem omnes meo exēplo perseverare. De nubendo verò in Domino, cum dicit, Tantum in Domino, iam nō suadet, sed exertè iubet. Igitur in ista maximè specie nisi hoc sequimur, periclitamur: Quia suafum impunè quid negligas, quàm iussum, quod illud de consilio veniat, & voluntati proponatur: hoc autem de potestate descendat, & necessitate obligetur: illic libertas, hic contumacia delinquere

ubi supra.

CAP. II.

I. Cor. 7.

videatur. [Igitur cum quædam istis diebus nuptias suas de Ecclesia tolleret, id est, Gentili coniungeretur: idque ab alijs retro factum recorderer, miratus aut ipsarum petulantiam, aut consiliariarum præuaricationem, quod nulla scriptura eius facti licentiam proferrent, Nunquid, inquam, de illo capitulo sibi blandiuntur, primæ ad Corinthios, ubi scriptum est: Si quis frater infidelem habet vxorē, & illa matrimonio consentit, ne dimittat eam. Similiter mulier fidelis infideli nupta, si consentaneum maritum experitur, ne dimiserit eum. Sanctificatur enim infidelis vir à fidei vxore, & infidelis vxor à fidei marito: ceterum immundi essent filij vestri. Hanc monitionem fors fidelibus iniunctis simpliciter intelligendam putent, etiam infidelibus nubere licere, qui ita interpretantur. Absit ut sciens se circumscribat. Ceterum manifestum est scripturam istam eos fideles designare, qui in matri-

- A** in matrimonio Gentili inuenti à Dei gratia fuerunt, secundum verba ipsa: Si quis, fidelis vxorē habet infidelem, non dicit, vxorē ducit infidelem: ostendit iam in matrimonio agentem mulieris infidelis, *Ibidem.* mox gratia Dei conuersum perseverare cum vxore debere: scilicet propterea, ne ¹⁴ qui fidem cōsecutus, putaret sibi devertendum esse ab aliena iam & extranea quodammodò fœmina. A deo & rationem subijcit in pace nos vocari à Domino, & posse infidelem à fidei per vsum marrimonij lucrificari. Ipsa etiam clausula hoc ita intelligendum esse confirmat, Vt quisque, ait, vocatur à Domino, ita per- *vbi supra.* feueret: vocantur autem Gentiles, opinor, non fideles. Quòd si de fidei ante matrimonium pronun- *Ibidem.* ciasset absolutè, permiserat sanctis vulgò nubere. Si verè permiserat, nunquam tam diuersam atque contrariam permiffui suo pronunciationem subdidisset, dicens: ¹⁵ Mulier defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in Domino. Hic certè nihil retractandum est: nam de eo quod tractari potuisset, Apostolus cecinit: ne, quod ait, cui velit nubat, malè vteremur, adiecit, tantum in Domino, id est, in nomine Domini, quod est indubitatè Christiano. Ille igitur Apostolus sanctus, qui viduas innuptas integritati perseverare mauult, qui nos ad exemplum sui hortatur, nullam aliam formam repetunda- rum nuptiarum nisi in Domino præscribit, huic soli conditioni continentiae detrimenta concedit: Tantum, inquit, in Domino. Adiecit pondus legi suæ, Tantum. Quo sono & modo enunciaueris di- ctum istud, onerosum est: & iubet & suadet, & præcipit & hortatur, & rogat & comminatur: ¹⁶ detra- ctata & exerta sententia est, & ipsa sui breuitate fœcūda. Sic solet. Diuina, vxor, statim obserues. Quis enim alius possit pericula multa, & vulnera fidei in huiusmodi nuptijs quas prohibet Apostolus pro- uidisse: & primò quidem carnis sanctæ in carne Gentili inquinamentum præcauisse? Hoc loco dicet aliquis, Quid ergo refert inter eum qui in matrimonio Gētilis à Domino allegitur, & olim, id est, an- te nuptias fidelem, vt non proinde carni suæ caueant? alter arceatur à nuptijs infidelis, alter in his per- **B** feuerare videatur: cur si à Gentili inquinamur, non & ille disiungitur, quemadmodum iste non obli- gatur? Respondebo si spiritus dederit, ante omnia allegās Dominum magis ratum habere matrimo- nium non contrahi, quàm omninò disiungi: denique diuortiū prohibet, nisi stupri causa, continen- tiam verò commendat. Habet igitur ille perseverandi necessitatem, hic porrò etiam non nubēdi po- testatem. Tum si secundum scripturā qui in matrimonio Gentilis à fide deprehenduntur, ac propte- rea non inquinantur, cum ipsis alij quoque sanctificantur: sine dubio isti, qui ante nuptias sanctificati sunt, si extraneæ carni commisceantur, sanctificare eam non sint deprehensi. Dei autē gratia illud san- ctificat, quod inuenit. Ita quod sanctificari non potuit, immundum est: quod immundum est, cum sancto non habet partem, nisi vt de suo inquinet & occidat. [¹⁷ Hæc cum ita sint, fideles Gētilium **C. III.** matrimonia subeuntes, ¹⁸ stupri reos esse constat, & ¹⁹ arcendos ab omni cōmunicatione fraternita- *1. Cor. 5.* tis, ex litteris Apostoli dicentis, cum eiusmodi nec cibum sumendum. At nunquid ²⁰ tabulas nu- *1. Cor. 5.* ptiales de illo apud tribunal Domini proferemus? Et matrimonium ritè contractum allegabimus *1. Cor. 6.* quod vetuit ipse? Non adulteriū est quod prohibetur? non stuprum est extranei hominis admissio? *Ibidem.* Minus templum Dei violat? minus membra Christi cum membris adulteræ commiscet? Quod sciā non sumus nostri, sed pretio empti: & quali pretio? sanguine Dei. Lædentes igitur carnem istam, eum lædimus. De proximo quid sibi voluit ille qui dixit, delictum quidem esse extraneo nubere, sed minimum, cum aliās deposita carnis iniuria ad Dominum pertinentis, omne delictum volun- tarium in Domino grande sit? Quanto enim potestas vitandi fuit, tanto contumaciæ crimen one- ratur. Recenseamus nunc cetera pericula & vulnera, vt dixi, fidei ab Apostolo prouisa, non carnis tā- tum etiā ipsius spiritus, molestissima. Quis enim dubitet obliterari quotidie fidē commercio infide- **C** li? Bonos corrumpunt mores, confabulationes malæ: quantò magis ²¹ coniunctus, & indiuiduus vñs. *1. Cor. 15.* Quæuis mulier fidelis Dominū obseruet necesse est. Et quomodo potest duobus dominis deseruire, *Matth. 6.* Domino, & marito, adde Gentili? Gentilē enim obseruādo Gētilia exhibebit, formā, ²² extructionē, munditias seculares, blanditias turpiores, ipsa etiā matrimonij secreta maculosa: non vt penes sanctos officia sexus, cum honore ipsius necessitatis, tanquam sub oculis Dei molestè & moderatè transfigū- tur [²³ Sed viderit qualiter viro officia pendat. Domino certè nō potest pro disciplina satisfacere ha- **C. IIII.** bens in latere diaboli seruū, procuratorem Domini sui ad impedienda fideiū studia & officia. Vt ²⁴ si statio facienda est, maritus de die condicat ad balneas: si ieiunia obseruanda sunt, maritus eadem die conuiuium exerceat: si ²⁵ procedendum erit, nunquam magis familiæ occupatio adueniat. Quis enim finat coniugem suam ²⁶ visitandorum fratrum gratia, vicatim aliena & quidem pauperiora quæque tuguria circuire? Quis nocturnis conuocationibus, si ita oportuerit, à latere suo eximi libenter fe- ret? Quis denique ²⁷ Solennibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Quis ad ²⁸ conuiuiū Do- minicum illud, quod infamant, sine sua suspicione dimittet? Quis in carcerem ad ²⁹ osculanda vincu- la martyris reptare patietur? iam verò alicui fratrum ad osculū conuenire? aquā sanctorum pedibus of- *Long. ind. h. T. 3. p. 34* ferre? de cibo, de poculo inuadere, desiderare, in mēte habere? Si & peregrè frater adueniat, quod in aliena domo hospitium? Si cui largiendū erit, horreum, ³⁰ proma, præclusa sunt. [³¹ Sed aliqui susti- **CAP. V.** nent nostra, nec obstreunt. Hoc est igitur delictum, quòd Gentiles nostra nouerunt, quòd sub con- *Matth. 5.* scientia istorum sumus: quòd beneficium eorum est, si quid operamur. Non potest se dicere nescire, *2. Cor. 9.* qui sustinet: aut si cælatur quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura vtrunque mandet; &

³² sine alterius conscientia, & sine nostra pressura operari Domino: nihil interest in qua parte delin-
 quas, aut in conscientia mariti, si sit ut patiens: aut in conflictatione tui, dum vitatur impatiens. Noli-
 te, inquit, margarita vestra porcis iactare, ne conculcent ea, & ³³ conuersi vos quoque evertant. Mar-
 garita vestra, sunt quotidiana conuersationis insignia. Quanto curaueris ea occultare, tanto suspicio-
 ra feceris, & magis cauenda Gentili curiositati. Latebis ne tu, cum ³⁴ lectulū, cum corpusculum tuū
 signas, cum aliquid immundū flatu expuis, cum etiam per noctem exurgis oratum, & ³⁵ non Magiæ a-
 liquid videberis operari? Non sciet maritus ³⁶ quid secretò ante omnem cibum gustes? Et ³⁷ si sciuerit,
 panem, non illū credit esse qui dicitur. Et hæc ignorans quisque, rationem simpliciter sustinebit, si-
 ne gemitu, sine suspitione panis an veneni? Sustinent quidem, sed ut inculcent, ut inludāt huiusmodi
 fœminis: quarum arcana in periculum quod credunt seruent, si fortè lædantur, ipsi sustinent: qua-
 rum dotes, obiectione nominis, mercedem silentij faciant, scilicet apud arbitrum spiculatorē litiga-
 turi. Quod pleræque nō prouidentes, aut re excruciatæ, aut fide perditæ recensuerūt. [³⁸ Moratur Dei
 ancilla cum Laribus alienis, & inter illos omnibus honoribus demonum, omnibus sollennibus regū
 incipiente anno, incipiente mēse, nidore thuris agitabitur. Et procedit de ianua laureata & lucernata,
 ut de nouo consistorio libidinum publicarum. Discumbit cum marito in ³⁹ sodalitijs, sæpè in popi-
 nis. Et ministrabit nonnunquā iniquis, solita quondā sanctis ministrare. Et non hinc præiudiciū dā-
 nationis suæ ⁴⁰ ad cognoscet? Eos obseruabit quos erat iudicatura. De ⁴¹ cuius manu desiderabit? de
 cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sanè, ⁴² audiat
 aliquid Dei cœna, de taberna, de gehenna. Quæ Dei mentio? quæ Christi inuocatio? vbi ⁴³ fomenta
 fidei de scripturarū interlectione? vbi spiritus refrigeriū? vbi diuina benedictio? Omnia extranea, om-
 nia inimica omnia dānata ⁴⁴ adterendæ salutis, à Malo immissa. [⁴⁵ Hæc si eis quoque; euenire possint
 quæ in matrimonio Gentilis fidē adeptæ moratur, tamen excusantur, ut in ipsis deprehensæ à Deo,
 & iubetur perseverare, & sanctificantur; & spem lucrationis accipiunt. Si ergo ratum est apud Deum
 matrimonium huiusmodi, cur non prosperè cedat, ut & à pressuris, & angustijs, & impedimentis, &
 inquinamentis non ita læcessatur, iam habens ex parte diuinæ gratiæ patrociniū? Nā & ad aliquam
 virtutem cœlestē documentis dignationis alicuius vocata, terrori est Gentili, quo minus sibi obstre-
 pat, minus sciat, minus speculetur. Sensit magnalia, vidit experimenta. Scit meliorē factam; sic & ipse
⁴⁶ candidatus est timori. Ita facilius huiusmodi lucrifuit, in quos Dei gratia consuetudinē fecit. Ce-
 terum aliud est, vltro & sponte in prohibita descendere. Quæ Domino non placent, utique Dominū
 offendunt, utique Malo se inferunt. Hoc ⁴⁷ signi erit ut solis, quod solis Petitoribus placet nomen
 Christianū, idē inueniuntur qui tales non exhorreant, ut ⁴⁸ exterminent, ut arripiāt, ut à fide exclu-
 dant. Habes causam, qua non dubites, nullū huiusmodi matrimoniū prosperè decurri. à Malo concili-
 liatur, à Domino verò damnatur. [⁴⁹ Ad hoc quæramus an iure, quasi reuera ⁵⁰ despectatores diui-
 narum sententiarum. Nōne ⁵¹ quique domini & disciplinæ tenacissimi seruis suis foras nubere in-
 terdicunt: scilicet ne in lasciuiam excedant, officia deferant, dominica extraneis promant? Nōne in-
 super censuerunt ⁵² seruituti vindicandas, quæ cum alieno seruo post dominorū denunciationem in
 consuetudine perseverauerunt? Seueriores habebuntur terrenæ disciplinæ cœlestibus præscriptis? ut
 Gentiles quidē extraneis iunctæ, libertatē suam amittant: nostræ verò diaboli seruos sibi coniungāt,
 & in statu suo perseverent. ⁵³ Scilicet negabunt sibi à Domino per Apostolū eiusdem denunciatum.
 Quam huius amentię causam detineā, nisi fidei imbecillitatem pronā semper in concupiscentiam se-
 cularium gaudiorum? Quod quidē plurimum in lautioribus deprehensum est. Nā ⁵⁴ quanto diues a-
 liqua est commatrona nomine inflata, tanto capacem domū oneribus suis requirit, campum in quo
 ambitio decurrat. Sordent talibus Ecclesiæ. ⁵⁵ Difficile in domo Dei diues, ac, si quis est, difficile cœ-
 lebs. Quid ergo faciant? Vnde nisi à diabolo maritū petant ⁵⁶ bonū exhibēdæ sellæ, & ⁵⁷ mulabus, &
⁵⁸ cinerarijs peregrinæ proceritatis? Christianus ista etiā diues fortasse nō præstet. Quæso te, Gentiliū
 exempla proponas tibi. Pleræque & genere nobiles, & re beatæ, pessimis de ignobilibus & me-
 diocribus simul, coniunguntur, aut ad luxuriam inuentis, aut ad licentiam expertis. Nonnullæ
 se libertis & seruis suis conferunt, omnium hominum existimatione despecta, dum modò habeant
 à quibus nullum impedimentum libertatis suæ timeant. Christianam fidem fidei re minori nube-
 re piget, locupletiore futuram in viro paupere? Nam si pauperum sunt regna cœlorum, quia
 diuitum non sunt, plus diues, in paupere inueniet maiore dote. Sit illa ex æquo in terris, quæ
 in cœlis forsitan non erit. [⁵⁹ Dubitandum, & inquirendum, & identidem deliberandum est, an
 idē sit inuestis dotalibus cui Deus censum suum credidit. Vnde sufficiam ad enarrandam fœlicita-
 tem eius matrimonij ⁶⁰ quod Ecclesia conciliat, & ⁶¹ confirmat oblatio, & obsignatum angeli re-
 nunciant, pater rato habet? ⁶² Nam nec in terris filij sine consensu patrum ritè & iure nubent. Qua-
 le iugum Filium duorum vnus spei, vnus voti, vnus disciplinæ, eiusdem seruitutis? Ambo fra-
 tres, ambo conserui, nulla spiritus carnisve discretio. Atquin verè duo in carne vna. Vbi ca-
 ro vna, vnus & spiritus. Simul orant, simul voluntantur, & simul ieiunia transigunt, alterutro
 ducentes, alterutro hortantes. In ⁶³ Ecclesia Dei pariter, in connubio Dei pariter. In an-
 gustijs, in refrigerijs, neuter alterum cælat, neuter alterum vitat, neuter alteri grauis est. Li-
 bere

berè æger visitatur, indigens sustentatur. Eleemosynæ sine tormento, ⁶⁴ Sacrificia sine scrupulo, quotidiana diligentia sine impedimento. Non furtiua signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio: sonant inter duos Psalmi & Hymni, & mutuò prouocant quis melius Deo suo canet. Talia Christus videns & audiens gaudet. His pacem suam mittit. Vbi duo, ibi & ipse; vbi & ipse, ibi & Malus non est. Hæc sunt quæ ⁶⁵ Apostoli vox illa sub benignitate intelligenda nobis, reliquit. Matth. 18.
1. Cor. 7. Hæc tibi suggere, si opus fuerit. His te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fidelibus nubere: & si liceret, non expediret.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM AD VXOREM SECVNDVM.

I. DE MATRIMONIO CVM GENTILIBVS.] Istud titulo adiunximus, ut norit Lector libri argumentum. Cui similem locum etiam habet B. Cyprianus lib. Testimon. 3. ad Quirin. cap. 62. hoc titulo: Matrimonium cum Gentilibus non iungendum; Vbi & adlegat eum locum 1. Corint. 7. quem hic vrgit Auctor, Tantum in Domino, tum & alias scripturas Tob. 6. Genes. 24. 1. Esdræ 10. Reg. 3. cap. 11. Epistol. 1. & 2. Corin. 6. Qui etiam lib. de Lapsis, inter crimina collocat: Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij; ad quam locum Patrum similes sententias adnotauimus num. 21. infra adhuc aliquot citaturi. cap. 1. & 3. aduersus Magdenburgenses, qui perperam inter errores Tertulliani collocare non verentur, quod dicat: stupri reos fideles Gentilium matrimonia subeuntes.

CAP. I.

2. Proximè tibi, dilectissima in Domino conserua, &c.] Caput hoc primum inscripsimus: Quod tantum in Domino, id est Christiano, nubendum præcipiat Apostolus. Quem locum 1. Corin. 7. non modo ita interpretantur Tertullianus hic & infra lib. de Monogam. & B. Cyprianus vbi supra, verum etiam B. Ambrosius & reliqui Latinorum in eius loci commentarijs, B. Hieronymus lib. 1. aduers. Iovinianum hunc locum imitatus. Vbi etiam adlegat 2. Corin. 6. Nolite iugum dare cum infidelibus; & præter scripturæ loca mox citata etiam locum Malachia: Polluit enim sanctum Domini, & dilexit, & habuit filiam Dei alieni. Ex eo autem quod hoc capite Tertullianus permittit viduæ secundas nuptias, dummodo in Domino, id est Christiano, nubat, colligunt rectè Magdenburgenses, quum hunc librum scriberet, nondum incidisse in hæresim de damnata Digamia.

3. fœminæ sanctæ,] Hoc est (inquit Rhenanus) Christiana, ut infra cap. 2. Permiserat sanctis vulgò nubere. Item: carnis sanctæ in carne Gentili inquinamentum; & in lib. præcedente: cap. 6. durum planè & arduum continentia sanctæ fœminæ. Nam olim Christiani vocabantur sancti. Vnde sanctissimi dicti Episcopi. Quem titulum ex antiquitate retinuit Pontifex Romanus. Similiter iterum infra cap. 3. & penes sanctos dixit, ac cap. 6. sancti sanctis ministrare. Appellatione haud dubiè desumpta ex illo 1. Corin. 7. Aliqui filij vestri immundi essent, nunc vero sancti sunt, iuxta interpretationem BB. Chrysost. & Ambrosij in Commentarijs, quos Auctor lib. de Anima infra Tom. sequ. sanctitatis candidatos quàm aptiss. appellat, ut potè quum Apostolus etiam de nondum baptizatis loquatur.

4. diuortio, vel mariti excessu.] Sanè hic locus intelligendus, quippe quum suam sententiam explicet infra his verbis lib. de Monogam. Tom. 5. Repudiatis non permitteret nubere aduersus pristinum præceptum. vbi, & lib. 4. aduers. Marc. Tomo sequent. hac de re latius, contra eos qui errorem hunc Tertulliano impingunt, quasi ille censuerit licitum repudiatis nubere potissimum in Domino.

5. proclium tibi labendi ab altioribus faciam.] Proclium (inquit Rhenanus) hoc est procliuatatem, id est, ansam ruinae præstem.

6. & hoc maximum propositum.] Videtur esse (inquit idè) figura Græca, hoc est, secundum maximum propositum, id est, spem quæ posita est in matrimonio, tanquam in supremo presidio vite commodius transigenda, quum maritus sit auctori atque solatij causa mulieri necessarius.

7. quæ viduitatem ministrat.] Similiter dixit Apolog. c. 2. quæ vos aduersus formam, &c. ministret. Vbi aliquid de hac phrasi diximus, Adnot. nostris num. 29.

8. perpetrabile.] In bonam partem & propriè hic accipitur perpetrabile. Nam (teste Festo) Perpetrat, qui peragit, perficit. Hinc Pacuvius in Teucro: Perpetrare precibus imperia.

9. de viduis quidem & innuptis.] Omnino sic hoc restitui, tum quòd infra c. 2. hunc ipsum locum citans dicat: Ille igitur Apostolus sanctus, qui viduas innuptas integritati perseverare mauult, tum quòd non modò Latine legatur. Dico autem non nuptis & viduis, bonum est illis, si sic permanserint: sed & Græcè τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ταῖς ἄγαθῇς, maxime quum infra l. de Cast. Tom. 5. etiam sic legat. Alioquin enim nihil ad institutum faceret.

10. exerte iuber.] Exerte (inquit Rhenan.) id est, clare & expresse. Sic paulopost etiam c. 2. exerta sententia. Qui addit eo loci: Quia suatum impunè quid negligas quàm iustum, subaudiri: magis. Cuiusmodi locutiones multas congestas ab eodem habes supra lib. ad Martyras c. 2. n. 15.

CAP. II.

11. Igitur quum quædam, &c.] Capiti huic titulum damus: Quid sibi velit Apostolus vbi de viro agit infideli, & vxore fidele. Quem adeo Apostoli locum pulcherrimè explicat, in quo eum imitantur plerique Græcorum & Latinorum Commentarij, & B. Hieronym. lib. 1. aduers. Iovinian. Ignoscat, inquit, Apostolus infidelium coniunctioni, quæ habentes maritos, in Christum postea crediderunt; non his quæ quum Christianæ essent, nupserunt Gentilibus. Atqui nuptias de Ecclesia tollere, pro eodem habet ac: Gentili coniungi, eo quòd fidem alteri, nempe Gentili, dando, Christianis eripere videamur.

12. Siquis frater infidelem habet vxorem, &c.] Quod hic: frater, mox ab Auctore vertitur fidelis, de quo plura Apolog. cap. 39. Atqui ibi: & illa matrimonio consentit; Paraphrasticos reddit quod ad verbum ex Græco vertit noster Interpres: & hæc consentit habitare cum illo. cum quo magis conuenit quod mox reciprocè de viro subditur: si consentaneum maritum experitur. Qui interim illi conformiter legit: Similiter mulier fidelis; unde apparet olim etiam Græcè lectum fuisse, καὶ ἡ ἡμετέρα pro eo quod nunc duntaxat: καὶ ἡ ἡμετέρα. Accipit denique ceterum, pro alioquin, more Iureconsultorum, & nominatim Vlpiani, l. si finita. §. postea. D. De damno infecto. Paulopost accipitur ceterum propriè ab Auctore, pro: verò, de quo diximus ex Zephyro supra ad Apolog. cap. 1.

13. Hanc monitionem, fors fidelibus iniunctis.] Fors, pro forte, hic accipitur ab Auctore. Atqui etsi i. edit. legat: iniunctis, magis placet vulgata confirmata MS. cod. Vat. 3. iniunctis, ut accipiat pro: non iunctis.

14. ne qui.] Pro: ne quis (inquit Rhenan.) quemadmodum alibi frequentiss.

15. Mulier defuncto viro.] Etiam hoc Paraphrasticos transferens defungi, pro dormire, quod & Græcè & Latine est apud Apostolum his verbis: Quod si dormierit vir eius; familiariss. scriptura phrasi, Vt ex Concordantijs Bibliorum manifestissimum est.

16. detractata & exerta sententia est. Novus, inquit Rhenanus, huius verbi vsus detractata. Sic l. de Virgin. veland. Nec detractamus, quare non & puerum nominarit. Compositum pro simplici.

CAP. III.

17. Hæc quum ita sint, fideles Gentilium matrimonia subeuntes, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod arcendi sint à communicatione fraternitatis, matrimonia cum infidelibus contrahentes.

18. stupri reos.] Perperam hoc inter errores Tertulliani recensent Magdenburgenses, vti etiam supra adnotauimus num. 1. Nam haud absimiliter. B. Hieron. lib. 1. aduers. Iovinian. At nunc (inquit) pleraque contemnentes Apostoli iussione, iunguntur Gentilibus: & templa Christi idolis prostituunt, nec intelligunt se corporis eius esse partem, cuius & costæ sunt. Sic etiam B. Ambrosius alicubi.

19. & arcendos ab omni communicatione fraternitatis.] Ita excommunicationem Ecclesiasticam circumscribis, de qua videat Lector Adnotat. nostras in B. Cyprian. Epistol. 38. num. 10. & supra Apolog. cap. 39. Quæ quid præterea iniungat, addit ex litteris Apostoli, 1. Cor. 5. nempe: cum eiusmodi nec cibum sumere.

20. tabulas nuptiales.] Syngraphas, inquit Rhenanus, intelligit. Sic Cicero de Oratore: Nam pro tabulis, & contra tabulas, & pro testibus, vel contra testes, vel separatim dicere solemus, vel de genere uniuerso. Porro Tertullianus hic vtitur translatione actionum siue causarum forensium. Siue autem paulopost legamus: ab Apostolo prouisa, cum excusis, siue: prauisa, cum 3. Vatic. MS. cod. perinde est.

21. coniunctus & indiuiduus vsus.] Quum sic legant MS. dicti cod. 2. & ipse Rhenan. in Adnot. probet, magis placet, quàm quod ille in 1. edit. substituerat. conuictus, &c.

22. exstructionem.] Sic vocat, inquit Rhenanus, exornationem, siue expolitionem, quàm & expictionem appellare solet.

CAP. IIII.

23. Sed viderit qualiter viro officia pendat, &c.] Caput hoc inscripsimus: Quod Deo satisfacere Gentili viro nupta non possit.

24. Vt si statio facienda est.] Stationem plerumque pro stato ieiunij die accipi ab Auctore, supra satis ostendimus lib. de Orat. cap. 14. num. 58. & de Cor. milit. num. 11. Hic tamen eo quod illi opponatur condicere ad balneas, videtur accipi sicuti à Rhenano accipitur, & à B. Cyprian. epist. 41. num. 10. & 42. num. 11. A militia, inquit hic Rhenanus, Romana tractum & usurpatum hoc vocabulum, ut alia multa, hæsit in vsu Christianorum. Faciebant stationem milites, presidium certo loco agtantes. Vnde & stationarij dicti. Christiani, nunc in hac Basilica, nunc in alia conuenientes, nonnumquam apud Martyria, hoc est, Martyrum sepulchra, Deum stantes & aduenti precabantur. Stationis vocabulum in hoc sensu non ignotum vbi Romanæ, ex antiquitate relictum, ipsa etiam obseruatione veteri per manus tradita ac retenta.

25. si procedendum erit.] Similiter (quemadmodum adnotat & Rhenanus) B. Hieronym. ad Eustochium: Martyres tibi querantur in cubiculo tuo, nunquam causa deerit procedendi, si semper, quando necesse est, processura sis. Porro Processionum ceremonias antiquas esse vel ex hoc loco colligere potes, certè non contemnendas, si cum adtentione animi & puritate precum peragantur. Quibus adde quod habet idem Rhenan. in argumento, quod processiones Ecclesiasticæ referunt Iudaicum populum obuiam Christo factum, & Apostolos exeuntes in mundum vniuersum, cum Christus in caelos ascenderet. Hæc paulo prolixius

contra Magdenburgenses, qui Processionum ritum ad Montani ceremonias referunt; quod quàm non recte, vel inde colligere est, quod fateantur alibi librum hunc ante hæresim à Tertulliano conscriptum, vti supra adnotauimus num. 2.

26. visitandorum fratrum gratia, &c.] Similiter dixit supra lib. de Cultu fæmin. cap. 11. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitandus. Atqui ex utroque loco hæc colligit Christianorum veterum officia Rhenanus in lib. de Coron. milit. & hic in argumento, Stationes; ieiunium, processionem; visitationem fratrum, hoc est Christianorum agorantium; conuocationem nonnumquam nocturnam, sollempnia Paschæ, Dominicum conuiuium, consolationem Martyrum in vinculis detentorum, exofculationem fratrum, ablu-tionem pedum, peregrinorum susceptionem, communionem Eucharistiæ; Signum crucis, precationem nocturnam; Eucharistiæ priuatim ante omnem cibum degustationem; sacram Christianorum cantillationem.

27. sollempnibus Paschæ.] De his vide infra lib. de Coron. milit. cap. 3. De peruigilio verò Paschæ adnotat hunc locum B. Hieron. in argumento Rhenan. Unde reor, inquit, & Traditionem Apostolicam permansisse, ut in die Vigiliarum Paschæ ante noctem dimidiam populos dimittere non liceat, expectantes aduentum Christi (quem Iudæi tradunt media nocte venturum in similitudinem Egyptij temporis) & postquàm illud tempus transierit, securitate præsumpta festum cunctis agentibus diem. Habet id ille Comment. in Mattheum, ni fallor, ad illud cap. 24. Nescitis quæ hora dominus vester venturus sit. Quod hausisse videtur ex Lactant. lib. 7. cap. 13 ubi inter cetera: Et hæc est nox, inquit, quæ à nobis propter aduentum Regis ac Dei nostri peruigilio celebratur. Quæ ipsa verba paucis immutatis iterum transcripsit B. Isidorus Etymolog. lib. 6. cap. 16. Eiusdem diei sollempnis vigiliarum Paschæ meminit Euseb. histor. Eccles. lib. 6. cap. 25. & 34. à quo vocatur, ἡ μεσσηνία τῆς πύσης Ἀγνυτῆς, & ἡ μεσσηνία τῆς ὑψατῆς τῆς πύσης, & ἡ μεσσηνία τῆς ὑψατῆς τῆς πύσης. Eodem pertinet quod Gregor. Nazianz. sermone de Paschæ, & Orat. funebri in patrem, scribit de nocte diem festum Paschæ præcedente, luminibus & flammis coruscantem. Item B. Gregor. Nyss. Orat. de Paschæ, & Ausonius:

Ad temet properant vigilatum conuenientes,

Nox lucem referet funalibus anteferendam, &c.

28. conuiuium Dominicum illud quod infamant.] De conuiuio Dominico, seu Missa Christianorum, vide supra Adnotat. nostras, lib. de Orat. num. 1. De calumnijs verò quibus illud Gentes infamabant, totis capitibus sexto & septimo Apologetici.

29. ad osculanda vincula martyris reptare.] Quod martyr dicebatur Auctori etiam qui carcere adhuc includebatur, paratus ad martyrium, supra ostendimus lib. ad Martyras, num. 1. Atqui adnotanda hæc non noua Ecclesiæ ceremonia, tum de osculandis vinculis martyrum, tum de reptatione ad eadem, ut nemo similes hodie ceremonias contemnat, quæ sunt ad reliquias martyrum. Quas etiam antiquissimas esse ostendunt, qui eandem mentionem faciunt Patres à nobis citati Adnotat. nostris in epistol. 37. B. Cypriani, num. 4. Quibus adde Theodor. de curat. Græc. affect. lib. 8. B. Cyrill. lib. 6. & 10. contra Iulianum, & Augustin. epist. 43. contra Max. Madaurensem, ac lib. 20. contra Faustum, c. 4. & 21. Eodem pertinent Epitheta Reliquijs Sancto-rum adtributa, quibus appellantur Sanctæ BB. Hieronymo & Ambrosio, suscipienda cum omni honore & amplectende, à Basilio Ancyrano Syn. 7. Act. 1. Honorande à B. Hieronymo aduers. Vigil. Venerande à Rufino, Eccles. hist. lib. 2. cap. 28. Quas qui ornant, tuentur, venerantur, propinqui sanctorum dicuntur à Gregor. Nyss. Orat. in S. Theodor. quas adtingere eiusmodi domum, ut supremo voto nihil magis optari possit, eodem teste ibidem, quasque omnes cum summo gaudio circumstant, benedicti cupientes, ac secum referre animæ corporisque remedia, & perinde ac viue essent, amplectuntur, & ore deosculantur, sicuti idè ibidem. Cur enim non honorent (inquit Ambros. serm. 93.) fideles quas reuerentur demones? Quis ergo nobis det (inquit Chrysost. homil. 32. in epistol. ad Roman.) circumfundi corpori Pauli, &c. Eadem

Eadem enim possunt (inquit Gregorius Nazianzenus orat. contra Iulianum) tacta sine venerata, quæ animæ eorum sanctæ. Quas qui contingit (Basilio teste in Psal. 115.) quandam sanctificationis societatem assumit.

30. proma, præclusa sunt.] Intelligit (inquit Rhenan.) cellas promas sine promptuaria, in quibus esculenta reponuntur, & unde cum opus est, per promum condum depromuntur. Lib. de Resurr. carnis, apud Esaiam cap. 26. legit: Populus meus introite in cellas promas; pro quo nos in veteri Bibliorum versione habemus: Vade populus meus, intra in cubacula tua. Eumque locum exponens: Sepulchra (inquit) erunt cellæ promæ. & addit: Cur cellarum promarum potius vocabulo usus est, & non alicuius loci receptorij, nisi quia in cellis promis caro salita & vsui reposita seruat, depromenda illinc suo tempore? Hæc illic. Vides igitur quid hic intelligat per proma.

C A P. V.

31. Sed aliqui sustinent nostra, nec obstrepunt, &c.] Inscriptionem huic capiti dedimus: Quod Gentiles non expediat nostra nosse.

32. & sine alterius conscientia, & sine nostra pressura operari Domino.] Prioribus verbis videtur adludere ad illud Matth. 6. Adtendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus. Posterioribus verò ad illud, 2. Cor. 9. Non ex tristitia aut necessitate.

33. & conuersi vos quoque euertant.] Ad verbum transfudit quod Græcè est: καὶ ὁ ἑαυτῶν πνεῦμα ὑμῶν, pro eo quod noster interpres paraphrasticos addita voce: canes; & canes conuersi dirumpant vos, saltem iuxta posteriores editiones: nam in antiquioribus non habetur. Certè nec B. Cyprianus legit, bis eandem scripturam citans, lib. aduers. Demetr. & lib. 3. Testimon. ad Quirin. cap. 50. hoc titulo: Sacramentum fidei non esse prophanandum. Qui etiam modò legit: ne fortè conculent pedibus suis, modò: inculcent, Auctorem hoc loco imitatus. Nam inculcare eodem significatu accipi adnotauimus eiusdem Cyprian. lib. ad Demetr. nu. 3. & similiter supra li. de Patientia dixit Auctor: tentationes inculcat. c. 15.

34. quum lectulum, quum corpusculum tuum signas.] De more hoc cruce signandi antiquis etiam Christianis vsitato, vide infra Adnotat. nostras in cap. 3. lib. de Coron. milit. Ergo (inquit Rhenanus) quod loco citato dixit: cubilia, hic lectulum vocat. Simile est etiam illud Auctoris infra sub finem: non furtiua signatio.

35. & non Magiæ aliquid videberis operari.] Hoc addit ob id quod præmittitur: etiam per noctem exurgis. quippè quod vsitatum sit & Magis, & maxime Maleficis mulieribus, de quibus latius infra Tom. sequ. l. de Anima.

36. quid secretò ante omnem cibum gustes.] Quamquam rectè adlegat tamquam similem locum Rhenanus ex lib. de Coron. milit. in hoc tamen fallitur, quod pro eodem habeat: ante omnem cibum, & quod ibi dicitur: tempore victus; quippè quum hoc potius significet prandij seu cœna tempus; verum correspondet potius illud quod ibidem subiicitur: antelucanis cœtibus. Atqui de more hoc Eucharistiam domum portandi, & secretò gustandi, vide Adnot. nostras supra l. de Orat. nu. 1.

37. Et sciuerit, panem, non illum credit esse qui dicitur.] Facit etiam hic locus ad confirmationem veritatis corporis Domini in Eucharistia, (de qua supra dicto l. de Orat. c. 6. nu. 23. & infra li. 4. adu. Marc.) quia hinc patet non esse panem communem, sed iuxta quod est Matth. 6. super substantialem.

C A P. VI.

38. Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, &c.] Titulum huic capiti damus: Quod non possit non Gentilium sollemnina obseruare Gentili viro iuncta. Atqui de Laribus vide Adnotat. nostras Apolog. num. 188. cap. 13. De sollemnibus Regum siue Caesarum (nam etiam Regum nomen Caesaribus tribuit alicubi, si Rhenano credendum, B. Hieronymus) ibidem num. 461. ac de ianuis laureatis & lucernatis, num. 464. De quibus etiam tractat Auctor lib. de Idolol. cap. 15.

39. in fodalitijs.] Collegia (inquit Rhenan.) Gentilium iunct. Eadem mensa sodales vtuntur, unde & Græcis ὁμοῖα dicta fodalitates. Caro apud Ciceron. lib. de senect. Sodalitates autem, inquit, me Quæstore constituta sunt sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum fodalibus. Porro Lictoria lex olim aduersum fodalitia lata est ad vitandam popularium suffragiorum corruptelam.

40. ad cognoscet.] Hoc verbo, inquit idem, etiam in alijs libris vsus est Auctor.

41. De cuius manu desiderabit?] Facit ad huius intellectum quod habet infra cap. 3. de Coron. milit. Sacramentum Eucharistiæ non nisi de manu Præsidentium sumimus; vbi ea de re plura.

42. audiat aliquid Dei cœna, &c.] De more hoc cantandi præsertim in Ecclesia, & tempore cœnæ Dei seu sacrificij (non ut perperam Rhenan. cœnæ Christiani hominis: nam indicatur illud infra sub finem, dum dicit: sacrificia sine scrupulo.) vide supra Tom. 1. Adnotat. nostras ad illud Apolog. cap. 39. num. 520. Prouocatur in medium Deo canere. Quid autem caneretur, indicat infra sub finem: Sonant, inquit, inter duos Psalmi & hymni, & mutuò prouocant quis melius Deo suo canet.

43. vbi fomenta fidei de scripturarum interlectione? vbi spiritus refrigerium? vbi diuina benedictio?] Non pertinere istud duntaxat (vti adnotat Rhenan.) ad Psalmos & Hymnos, patet ex eiusdem Apolog. verbis istis: eodem enim multa ante: Coimus ad scripturarum diuinarum commemorationem, &c. tum & ex illis, infra Tom. sequent. lib. de Anima: Iam verò prout scripturæ leguntur, aut Psalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur. Pertinent enim illa omnia ad diuersas Missæ partes, prout etiam adnotauimus lib. de Oracion. num. 1. Atque adeò: diuina benedictio referri debet potius ad consecrationem Eucharistiæ, quam ad benedictionem Dei, quæ fit per Psalmos & Hymnos.

44. adterenda saluti.] Sic ex MS. 3. & partim 1. edit. quæ habebat: adterenda, pro eo quod substituit Rhenanus: abterrendæ.

C A P. VII.

45. Hæc si eis quoque euenire possint, quæ in matrimonio Gentilis fidem adeptæ morantur, &c.] Huic capiti inscriptionem dedimus: Quod alia sit ratio earum quæ cum Gentili matrimonio ante baptismum iunctæ sunt. Nam plurali numero hæc lego cum Latino, eo quod sequitur: excusantur, iubentur, sanctificantur, accipiunt. Siue autem legas cum 1. edit. vidit expedita, siue cum excusis alijs, & MS. experimenta, perinde est.

46. candidatus est timoris, &c.] Hoc est, inquit Rhenanus, paulatim imbibit & appetere discit timorem Domini, qui initium est sapientiæ iuxta Psalmographum. Est autem elegantiss. dictum: candidatus timoris, translatione sumpta ab ambientibus olim Roma magistratum, indutis candida veste. Atque hæc est causa, cur Apostolus nolit deferri maritum Gentilem. Ex cohabitatione enim & ipse paulatim fiet Christianus.

47. Hoc signi erit vt solis, &c.] Hoc est, inquit Rhenanus, hæc re peculiariter sunt insignes & notabiles. Agit autem de procis matronarum Christianarum, quos ipse Petitores vocat. Quia ipse interim mihi non satisfacit, mecum cogitet Lector Antiquarius, quomodo locus, quem corruptum patet, possit restituì; nam ex MS. 3. mederi non licuit. Fortassis accipit illud: vt solis, ac si dicat: sole clariùs. Verum si omittatur illud: vt solis, constabit sensus.

48. vt exterminet.] Exterminare, inquit Rhenanus, propriè est extra terminos & fines territorij siue possessionis aliquem eicere & propellere. Sic lib. de Velandis virgin. dixit. mulierem ream esse angelorum exterminatorum, eiectiones illos sentiens de sedibus cælestibus ob amorem & libidinem mulierum. Hieronym. ad Eustochium: Explosis igitur & exterminatis his quæ nolunt esse virgines, sed videri. Vbi exterminatis plus est quam explosis. Exterminatè est, quod Germani sua lingua

Vocant: verbannen, id est, extra bannum eicere, quam vocem Ausgissus Abbas Francicarum legum interpres, quis de Germanico sermone in Latinum vertit: Forbannire reddidit. Vnde Forbanniti in legibus Longobardarum & Alemannorum & reliquarum gentium nominis Germanici. Tum sensus erit, ut exterminent, hoc est, ut de possessione fidei Christianae deiciant. Qui etiam recte adnotat: decurri verbum esse Tertulliani. Nam iterum cap. sequ. dixit: in quo ambitio decurrat.

CAP. VIII.

49. Ad hoc quæramus an iure, quasi reuera, &c.] Caput hoc inscribimus: Quod etiam de iure eiusmodi matrimonia rata non sint. ac si dicat: Si sententias diuinas despiciamus, quæramus an vel de iure liceant eiusmodi matrimonia.

50. Despectatores.] Hoc est (inquit Rhen.) contemptores. Sic enim usurpat: despectare, ut paulo post: omnium hominum existimatione despectandum.

51. Nonne quique domini, &c.] Quum hoc peculiariter iure interdictum non reperiatur, videtur pertinere ad SC. Claudianum de quo mox.

52. seruituti vindicandas, quæ cum alieno seruo, &c.] Planè sic castigandus hic locus, pro; vindicandos, qui, ex coniectura & Francisci Balduini, suis ad me missis litteris, & Latinij, eo quod Senatusconsultum Claudianum, ad quod alludit, sciamus id non nisi de mulieribus censuisse. Coniungitur eadem castigatio necessario etiam ex verbis sequentibus: ut Gentiles quidem extraneis iunctæ, libertatem suam amittant. Antiquatum fuit SC. illud à Iustiniano Imperatore Cod. l. 7. tit. de Senatusconsulto Claudiano tollendo, cap. 24. & Institut. De success. libert. sublat. quæ fieb. per SC. Claudian. §. fin. Vbi interrim indicat, non modo dominorum denunciationem, sed & Iudicum sententias prærequiritas fuisse, antequam seruituti vindicarentur. Ulpianus tamen consentiens Tertulliano, solum denunciationis dominorum meminit, Fragm. tit. II. Sic enim habet: Maxima (inquit) capitis diminutio est, per quam & ciuitas & libertas amittitur, veluti quum mulier alieno seruo se iunxerit denuntiante domino, & ancilla facta fuerit ex Senatusconsulto Claudiano. Disputatur autem inter doctiores, à quo SC. Claudianum dictum, an à Claudio Imperatore, an verò à Pallante Claudij liberto, nomine patroni, Claudio appellato, quem eius relationis Auctorem fuisse Tacitus scribit lib. 12. Ut ut sit, videtur primum in usu fuisse tempore Vespasiani, de quo sic scribit Suetonius cap. 11. Libido atque luxuria nullo coercente inualuerat. Auctor itaque Senatui fuit, ut quæ se alieno seruo iunxisset, ancilla haberetur. Sed de his satis, quæ accepta me debere fateor eruditiss. I. C. D. Hadriano Poesio, primo apud Durcenses Iuris Ciuilis Antecessori.

53. Scilicet negabunt sibi à Domino per Apostolum eiusdem denuntiaturum.] Froniam esse recte adnotauit Rhenanus. Nam haud dubie adludit ad illud supracitatum ex B. Hieronymo. 2. Corint. 6. Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial (quod pertinet illud quod paulo ante dixit: nostræ verò diaboli seruos sibi coniungant) aut quæ pars fidei cum infideli?

54. Nam quanto diues est aliqua commatrina.] sic iterum lego ex 1. edit. cum 3. MS. Vatic. cod. pro eo quod substituerat Rhenan. & matrona, ut sit vox Tertullian. peculiaris, fortassis eodem significatu, quo à Plauto in Casina vocatur; Commaritus, qui vicem mariti supplet. loquitur enim de ea quæ nondum matrona erat, id est, nondum matrimonio data, sed quæ se pro matrona gerebat.

55. Difficile in domo Dei diues; ac, si quis est, difficile cœlebs.] Adludit ad c. 19. Matthæi, ubi non modò dicitur: Diues difficile intrabit in regnum cœlorum; sed præterea etiam de cœlibatu: Non omnes capiunt verbum hoc.

56. bonum exhibendæ sellæ.] Id est (inquit Rhenan.) idoneum ad exhibendam sellam, in qua vel à baiulis gesteretur, vel iumentis ducentibus vehatur. Ulpianus De legatis tertio: Licticarij qui solum matrem familiam portabant, continentur legato rerum uxoris causa paratarum; item iumenta, vel lectica, vel sella, vel

burdones. Plura autem vide supra de sellis, vel lecticis, lib. præced. cap. 4. ad illud: nec Germanicos baiulos. num. 29.

57. & mulabus.] Repete (inquit idem) bonum, id est, aptum & sufficientem exhibendis mulabus. Vtebantur autem ad vehicula mulabus præci. Seneca epistol. 88. Vehiculum quo positus sum, rusticum est. mulæ se viuere ambulando testantur. Eadē epist. paulo post, de sumptuoso homine loquens: Quid (inquit) ad rem pertinent mulæ saginatae, vnus omnes coloris? quid ista vehicula celata? Lampridius in Commod. Antonino: Dedit & vehicula, cum mulabus, & mulionibus, & iuncturis argenteis, ut ita à conuiuio redirent. Atqui hinc confirmatur mea lectio, quam amplexus sum loco libri præcedentis citato, ut legam: Gallicos mulos, pro eo quod alij: Gallicos vultus.

58. & cinerarijs.] Acron (inquit Rhenan.) Grammaticus exponens illud Horatianum primo Sermonum, satyra secunda.

-Multæ tibi tum officient res,

Custodes, lectica, ciniflones, parasitæ, Ciniflones, inquit, & cinerarij eadem significatione apud Veteres habebantur, ab officio Calamistrorum, id est veruum in cinere calefaciendorum, quibus matrone capillos crispabant. Cuius rei & Virgilius meminit dicens: Vibratos calido ferro. Dicti autem Ciniflones, ab eo quod in cinerem stant ad ferrum calefaciendum, quos Cinerarios appellant. Hæc ille. Ceterum quia hic additur peregrinæ proceritatis, intelligo quos supra dixit: baiulos Germanos. Eorum enim Gentile fuit capillum in cirros torquere. Hinc lib. de Velan. virg. infra cap. 10. num. 81 aut cirros Germanorum.

CAP. IX.

59. Dubitandum & inquirendum, &c.] Postremum hoc caput hoc titulo insignimus: De matrimonio Christiano. Atqui: inuestis, vox Tertulliano usitata, & lib. de Pallio, & alibi frequenter. Translatione (inquit Rhenan.) sumpta ab impubere, qui propriè inuestis dicitur.

60. quod Ecclesia conciliat, &c.] Locus insignis contra matrimonia clandestina; Vnde iuxta quod optabat Rhenanus, dicens verba hæc aureis litteris scribenda, & interpretans illud: quod pater ratò habet, de patre cœlesti: rectè Concilio Tridentino damnata sunt Sess. 24. Reform. matrim. cap. primo, his verbis: Qui aliter, quam præsentè Parocho, vel alio sacerdote; de ipsius Parochi seu Ordinarij licentia, & duobus, vel tribus testibus, matrimonium contrahere adtentabunt: eos sancta Synodus ad sic contrahendum omnino inhabilis reddit; & huiusmodi contractus irritos, & nullos esse decernit, prout eos præsentè Decreto irritos facit & annullat. Atqui etiam hoc Tertullianicum esse: ratò habere, adnotauit Rhenanus.

61. & confirmat oblatio.] Præterquam quod hoc ad sacrificij Christiani probationem pertinet, etiam hinc manifesta est antiqua Christianorum consuetudo, quæ sacrificio confirmabantur nuptiæ. Hinc etiam Euaristus Papa epist. ad Episc. Africæ, ad quam mihi videtur adludere (quod adeo facit ad eius epistolæ auctoritatem): Aliter, inquit, legitimum non sit coniugium, nisi ab his qui super ipsam feminam dominationem habere videntur; & à quibus custoditur vxor petatur, & à parentibus & à propinquis sponsetur, & legibus dotetur, & suo tempore sacerdotali, ut mos est, cum precibus & oblationibus à sacerdote benedicatur, &c. Quod ipsum transcripsit in suum Decretum Gratianus 30. qu. 5. cap. Aliter. Vbi etiam de benedictione sacerdotali Concil. Carthag. 4. cap. Sponsus. Quin quod Traditionis eam esse Apostolica significet his verbis consequentibus Euaristus: Aliter enim, ut à Patribus accepimus, & à sanctis Apostolis, eorumque successoribus traditum inuenimus, non fit matrimonium.

62. Nam nec in terris, filij sine consensu patrum ritè & iure nubent.] Leges huic pertinentes reperire est Digest. lib. 23. tit. 2. De ritu nuptiarum, cap. Nuptiæ, si nepos, si ita pater, Oratio, ne, Nuptiæ & filius familiæ. Quorum saltem II. & 18. Iuliani, & Papiniani 35. sunt Tertulliano antiquiores, & l. Oratio, Diui Marci meminit, qui etiam Auctorem præcessit. Quin quod antiquiorem fuisse hanc legem Seneca & Antonino Imperatoribus, sub quibus vixit Tertullianus, patet ex libidem, Qui liberos. Cod. l. 5. tit. 4.

tit. 4. De nuptijs. li. 1. Quippe qui leges priores interpretando decreuerunt requirendum arbitrium Præsidis provincie, si liberos in potestate habentes, iniuria prohibuerint uxorem ducere, aut nubere, vel dotem dare noluerint, aut denique inter tutorem, matrem, & propinquos, de eligendo matrimonio non cōuenit. Quas interim omnes intelligi de filijs familiæ nondum emancipatis conuincitur l. Filius emancipatus. d. Digestorum titulo.

63. In Ecclesia Dei pariter.] Hoc pertinet ad confirmationem eius, quod etiam cum Christiani Ecclesias habuerint, de quo

supra lib. de Idolor. cap. 7. num. 29.

64. Sacrificia sine scrupulo.] Hoc similiter ad confirmandum Christianum sacrificium, de quo supra lib. de Orat. nu. 1. & de Cultu famin. cap. 11. num. 65.

65. Apostoli vox illa sub benignitate intelligenda.] Quum videlicet, inquit Rhenanus, indulgenter loquens mulier (inquit) defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in Domino. Ceterum vel ex hoc etiam loco patet Librum hunc scriptum ante errorem Montanistarum de Monogamia.

ARGUMENTVM LIBRI DE CORONA MILITIS,
PER IACOBVM PAMELIVM.

VVM (Romæ, quantum ex libri calce apparet) facta esset liberalitas, Donatini dispensatione Militibus facta, præstantiss. Imp. Caesarum L. Septimij Severi patris, & M. Aurelij Antonini Caracallæ filij, fortassis ob sollemnia Caesarum votis decemnalibus; Miles Christianus Tribunum accedens, qui Donatium singulis ex ordine erogabat, Lauream castrensem manu gestabat, quam ceteri in capite. Causam exposulatus, quum Christianum se respondisset, non licere sibi coronatum incedere; rursus suo sanguine in carcerem rapitur. De quo quum variæ essent sententiæ, quasi qui solus videretur inter tot fratres commilitones Christianus, Tertullianus coronari capite Christianos prohibitum, hoc libro latissimè deducit.

Atque imprimis obseruationem eam esse satis auctoratam consensus patrocini, in quam committere delictum sit, quum laudetur fides, quæ antè credit obseruandum esse quàm didicit.

Traditiones enim etiam non scriptas debere recipi, exemplo esse obseruationes sine ullius scripturæ instrumento, in Baptismate, Eucharistiæ Sacramento; Oblationibus pro defunctis, pro natalitijs; de non ieiunando die Dominico, de Crucis signaculo in fronte.

Harum & aliarum eiusmodi disciplinarum traditio (inquit) auctrix, consuetudo confirmatrix, fides obseruatrix, quibus & ratio patrocinatur. Atque adeo his exemplis renunciari, posse etiam non scriptam traditionem defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste ex perseveranti obseruationis; quæ etiam in ciuilibus rebus pro lege suscipitur.

Deinde hanc Christianam obseruationem etiam naturâ defendi.

Naturalem autem legem, Dei esse in naturalibus tabulis scriptam.

Et verò ex origine ipsa, Coronarum vsum interdictum, quum Claudius Saturninus libro de Coronis, ab ijs significet ortas, quos seculum Deos credidit.

Neque obstare quòd multa alia ab ijs prolata, in nostris tamen vsibus, & in Dei rebus deprehendatur; quia meras illa vtilitates necessarijs necessitatibus vitæ humanæ procurent; at quæ hunc ordinem exceßerint, non conuenire vsibus nostris.

Quis denique (inquit) Patriarches, Prophetes, Leuites, Sacerdos, ἀρχὴ seu Iudex, vel postea Apostolus, Euangelizator, aut Episcopus inuenitur coronatus? neque ipsum Dei templum, nec arca, nec tabernaculum, nec altare nec candelabrum. Quæ omnia portendebant homines Dei coronari non debere; nisi fortè sicuti Christus coronatus est.

Proinde quum mortuorum sit coronari & Idolorum, apud quæ ipsæ fores, hostiæ, aræ, & sacerdotes coronantur; Christianis non licere.

Iam ut ad causas coronarum veniatur, militiam imprimis in castris æmulis Christi non conuenire Christianis.

Deinde ut liceat certè causam coronarum contra eos facere, seu Laureæ ista coronentur, seu Myrto, siue Olea; idque siue in Donatini dispensatione, siue in triumpho, siue in sollemnibus Caesarum, Castrensibus vel Munificis coronis coronentur milites.

Eiusdem esse generis coronas Laureas publicorum ordinum, Aureas Magistratuum, siue Hetruscas, aut Prouinciales; item eas quibus publici equi coronantur, aut vulgus in Principalibus & Municipali-